

Läs för demokratins skull! Läsningens betydelse för omvärldsuppfattning och demokrati

Peter Nyberg

Holavedsgymnasiet i Tranås

Läsinlärning är en lång och ansträngande process. Mina elever frågar ofta varför de tvingas läsa avancerad litteratur och frågan är berättigad i en tid då de utan vidare kan besöka andra världar utan böckers hjälp. Samtidigt är läsningen grundläggande för vår omvärldsuppfattning. Så förklarar man för sina elever att läsning kan ses som själva fundamentet i demokratin?

Som de flesta andra människor tycker gymnasieelever om berättelser, speciellt om skildringarna knyter an till något väsentligt inom dem. När litteraturens stora historier återges, gärna i sin essens, lyssnar eleverna. De har på gymnasiet inga problem med berättelserna i sig, utan kan diskutera moraliska och etiska konflikter som ligger inbäddade i historierna. Inte heller att se sig själva i berättelserna och i bästa fall knyta dem till vår tid eller till historisk tid är något större problem.

Gymnasieelever kan i de flesta fall utgå från olika typer av perspektiv (genus-, klass-, moralperspektiv) i sina tolkningar. Givetvis görs detta på olika nivåer utifrån hur utvecklat deras logisk-abstrakta tänkande är, men alla elever jag har stött på i gymnasiet klarar grundprocesserna. Åtminstone om de slipper läsa text själva.

Läsningens grunder

Martin Ingvar förklarar hur hjärnan fungerar vid läsinlärning. Han framhåller att hjärnan inte är strukturerad för att lära sig språkljud som symboliseras av grafiska former. Olika delar av hjärnan måste samarbeta för att läsning ska fungera, menar Ingvar och konstaterar att nervcellerna inte bara är ovana, "de är rent ut sagt ovilliga". Arbetsprocessen är så jobbig för hjärnan att det till en början bara går att läsa och skriva en bokstav i taget. Men han framhåller att det endast finns ett sätt att tygla sin hjärna till läsning: Att träna.

När avkodningen av enskilda bokstäver kan sättas samman till ord fortsätter processen, menar Ingvar. Vi slutar att se de enskilda bokstäverna och börjar se orden som avskilda bilder, därefter kan vi avkoda ordbilderna istället för de enskilda bokstäverna. Härvidlag slutar barnet att ljuda sina texter. När vi i läsningen stöter på ord som vi inte känner igen går vi bakåt ett steg och måste avkoda de enskilda bokstäverna för att förstå ordet.

Men läsning är inte bara av kodning, läsning är framför allt innebörden av det som avkodas. Steg för steg behöver hjärnan lära sig vad formuleringar betyder och därefter vad som inte uttalas men som ändå är en del av texten, så kallade inferenser eller undertexter.

Processen att lära sig att läsa, att till sist förmå de abstrakta grafiska formerna att öppna fiktiva världar, är oerhört lång och för många direkt plågsam. Inte minst eftersom de sista stegen, där eleven också drar slutsatser utifrån det lästa, svårigen bemästras utan ett avsevärt antal träningstimmar. Skönlitterära böcker utsätts därför för en närmast förödande konkurrens från spel,

filmer och sociala medier, där man inte behöver en lång och plågsam träningsperiod. För att se en film räcker det att lägga i en skiva i dvd:n (eller för all del: att ladda ner filmen från en obskyr hemsida) och avnjuta den.

Narrativ fantasi i moderna medier

Martha Nussbaum definierar begreppet narrativ fantasi som förmågan att leva sig in i hur andra människor med andra värderingar och livsförhållanden fungerar utifrån berättelser, därför ser hon samhällets narrativa fantasi som demokratins grundstomme. Skönlitteraturen är det sätt på vilket narrativ fantasi traditionellt har erövrats, men i vår tid finns en mängd alternativa, mindre arbetsamma, vägar.

På sociala medier kan vem som helst bli vem som helst genom att skapa identiteter och interagera med andra, verkliga eller skapade, människor. Spel som World of Warcraft eller League of Legends handlar om samspel för att uppnå gemensamma mål. I filmer instiger vi i imaginära världar och får ta del av både extrema och vardagliga karaktärers förhållanden. Jag kan inte föreställa mig att den narrativa fantasin någonsin under historiens lopp har fått så stort utrymme som i vår tid. Däremot tänker jag att det finns ytterst begränsat utrymme för inferenser i den här typen av medier.

Givetvis finns avancerade filmer, givetvis finns spel som fördjupar, givetvis ger samspelet på sociala medier förutsättningar till att uppfatta djupstrukturer hos människor, men medierna har alla sitt eget tempo. En film har sin rytm, ett samtal sin puls, ett spel sin takt. Det gemensamma är att användaren har minimalt med tid att ta in det som inte illustreras konkret eller uttalas explicit. Därför hör det inte till vanligheterna att inferenser över huvud taget används i de här medierna.

Tempot och kravet på underhållning är för högt, vilket medför att den narrativa fantasin förblir ytlig. Istället för att förstärka inlevelsen i andra människors själsliv etablerar underhållningskraven i många fall ytliga fördomar – i västvärlden finns få filmer där hjälten bär dishdash, har ett långt svart skägg och en kumma på huvudet, de attributen tillhör skurken.

Läsarens repertoarer och förståelsehorisont

Att faktorer utanför skolans läsning påverkar ungdomars läsförmåga är ställt utom allt tvivel. Kathleen McCormick laborerar med begreppet repertoar när hon pratar om ungdomars läsning. Hon menar att det finns fyra varianter.

- *Läsarens allmänna repertoar* kan mycket enkelt förklarat motsvara läsarens personliga kunskaper och uppfattning om omvärlden.
- *Läsarens litterära repertoar* motsvarar läsarens förförståelse för mönster i litterära genrer, det vill säga vilka komponenter en genre i vanliga fall innehåller.
- *Textens allmänna repertoar* är dess historiska förutsättningar och den omvärld i vilken texten skapades och som har påverkat den.
- *Textens litterära repertoar* handlar om de genremönster som användes generellt och av den specifika författaren vid den tid då verket skapades.

Det kan låta som att repertoarbegreppet enbart är användbart i förgången tid men även aktuella repertoarer är viktiga för förståelsen av en text. Konceptuell poesi blir till exempel nästan helt obegriplig innan läsaren får tag i textens repertoarer. Repertoarerna är således direkt avgörande för vilken djupförståelse läsaren får för en text.

Förståelse för eller snarare nyfikenhet på textens repertoar efterlyser Krzysztof Bak hos de svenska studenterna på grundkursen i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. I en reflektion över sin pedagogiska verksamhet berättar Bak att han har jobbat på universitet i Polen, Tyskland och Sverige och att han gjort en distinktion mellan de kontinentala och de svenska studenterna utifrån Hans Georg Gadamer's begrepp förståelsehorisont, vilket förenklat är detsamma som Nussbaums

idé om läsarens allmänna repertoar.

Bak menar att de svenska studenterna skolats att helt utgå från sin egen förståelsehorisont. Utifrån den besvarar de frågor runt texten utan att bry sig om textens repertoarer, medan de kontinentala studenterna ställer frågor som ska ge dem förståelse även för textens repertoarer. Bak skriver att det här kan bero på att studenterna från Sverige har ett otränat historiskt sinne och att de inte möter tillräckligt intellektuellt motstånd i skolan. Det har gjort att studenterna helt enkelt har svårt att utvidga sina kunskaper. De låser sig i sig själva. Bak skriver:

Det som aldrig upphört att förvåna mig är med vilken självklarhet studenterna infogar dessa gamla texter i sin egen färdiga horisont och gör dem just till svar, till självbekräftande svar.

För exempelvis medeltida texter blir det här tillvägagångssättet förödande, anser Bak, speciellt som studenterna tenderar att utifrån sin egen tids förståelse göra moraliska bedömningar av texterna, vilket förvandlar dem till triviala och platta och reducerar författarna till korkade eller direkt onda.

Analfabeters hjärnutveckling

Vi går tillbaka till hjärnforskaren Martin Ingvar. Han har ägnat några år av forskning åt kvinnor i Portugal som är analfabeter. Syftet var att undersöka hur en hjärna som kan läsa och en hjärna som inte kan läsa skiljer sig åt. Inte bara språket utan också hur kvinnorna förmår uppfatta sin omvärld förändras av läsning. Analfabeterna behövde längre tid på sig för att uppfatta världen omkring sig och de hade svårare att tänka komplexa tankar.

Orsaken är ganska enkel, tänker jag. Språket ger hjärnan förutsättningar att uttrycka mer komplicerade förhållanden i omvärlden. Det är språkets yttersta syfte – den avancerade kommunikationen. Vad Ingvar i sitt experiment visar är att läsning är det bästa sättet att erövra omvärldens komplexitet.

Implikationer

Precis som Nussbaum tänker jag att den avancerade skönlitterära läsningen är grundstommen i demokratin. Läsningen övar inte bara förmågan att förstå människor som befinner sig i annorlunda situationer än vår egen, den övar också förmågan att införliva ännu okända förståelsehorisonter och vidgar därmed vår förmåga att bekanta oss med och förstå det som ligger utanför vår vardag.

Utan övning i narrativ fantasi, utan att vidga våra allmänna repertoarer, blir det okända obegripligt och därmed främmande och i värsta fall hotande för oss. Medkänsla för människor bortom vår vardag är obegripligt svår att skaffa utan att gå på gång vidga eller lösgöra sig från den personliga repertoaren. På samma sätt som studenter enligt Bak kan uppfatta medeltida författare som korkade och onda tror jag att vi, om vi låser oss vid vår personliga förståelsehorisont, vår allmänna repertoar, kan komma att reducera människor utanför vår vardag som just korkade eller onda.

Förståelse för berättelsers inferenser är även det grunden till ett demokratiskt samhälle. När vi ser medier som gång på gång innehåller samma klichémättade hjältar och skurkar måste vi förstå vad som finns utanför berättelsen, vad som skapar den och vad som inte uttalas.

Det är vår plikt att träna på det, till exempel i skolan genom läsning, där individen kan skaffa sig förutsättningar att få en djupare förståelse för sin omgivning. Utan den djupförståelsen av det som händer runt omkring oss blir vi enkla att manipulera eftersom vi, liksom analfabeterna i Ingvars undersökning, bara förmår greppa lätt tydda fragment av verkligheten.

Som visat vinner vi den mer avancerade förståelsen av vår omvärld genom att läsa utmanande litteratur, erhålla en djupgående narrativ fantasi och träna på att införliva främmande

förståelsehorisonter och repertoarer i våra egna. Först när den enskilda människan har förmågan att skaffa sig en problematiserande och mångfacetterad världs- och människouppfattning, bland annat genom att läsa många olika, nyanserade utsagor av en och samma händelse, blir hen en fullt ut fungerande samhällsvarelse: Demokrati förutsätter god läsförmåga. God läsförmåga förutsätter demokrati.

Referenser

1. Bak, Krzysztof. (2013-03-11) Dagens Nyheter. *Svenska studenter har alla svar men inga frågor.*
2. Lagerström, Ann. (2012) Modern psykologi Nr 6. *Vad var det jag sa! Martin Ingvar om den svenska skolkrisen.*
3. McCormick, Kathleen. (1994) *The Culture of Reading and the Teaching of English.* Manchester/New York: Manchester University Press.
4. Nussbaum, Martha. (1997) *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education.* Harvard: Harvard University Press.